

Wizerunek Unii Europejskiej we współczesnej Turcji

[Jan Niemiec](#)

Wprowadzenie

W XX wieku międzynarodowy obraz Turcji kształtowany był przez jej związki z Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi. Założona w 1923 roku po upadku Imperium Osmańskiego, Republika Turcji oficjalnie zrezygnowała z kultuwowania swojej mocarstwowej przeszłości na rzecz gruntownej modernizacji i sekularyzacji wszystkich sfer życia publicznego, co w niedalekiej przyszłości miało skutkować włączeniem Ankarą do grona wysoko rozwiniętych demokracji liberalnych. Zasadę nadania priorytetowego znaczenia stosunkom z Zachodem sformułował twórca współczesnej Turcji, Mustafa Kemal Atatürk, którego poglądy polityczne wyznaczyły ramy ustrojowe Republiki¹. Jako pomysłodawca radykalnej transformacji państwa, Mustafa Kemal dążył do wyeliminowania wszelkich praktyk ukształtowanych w trakcie panowania osmańskiego. Tym samym Turcy zdecydowali się na zacieśnienie związków politycznych i gospodarczych ze swoimi zachodnimi partnerami, stopniowo dystansując się od pozostałych regionów. Uznawana przez niemal wszystkie kolejne rządy za obowiązującą doktrynę tureckiej polityki wewnętrznej i zagranicznej, ideologia kemalistyczna stała się podbudową dla szeregu głębokich reform strukturalnych, mających dostosować „nowożytną Turcję” do zachodnich standardów². W celu utrwalenia kemalistycznego modelu w świadomości społecznej, na straży republikańskich wartości ustrojowych stała potężna armia. Zgodnie ze zwyczajem wprowadzonym po śmierci Atatürka, tureckie siły zbrojne miały niepisane prawo do interwencji w przypadkach naruszania norm konstytucyjnych przez polityków³.

W poprzednim stuleciu istniały w Turcji także dwie antyeuropejskie doktryny, które pozostawały jednak poza głównym nurtem polityki. Pierwszą z nich był model nacjonalistyczny, bazujący

¹ E. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, London 2004, s. 189.

² K. Ciftci, *The Kemalist Hegemony in Turkey and AKP as an 'Other'*, „L'Europe en Formation” 2013, nr 1, (367), s. 148-151.

³ M. Uluçakar, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları ve Uzlaşi İmkânları*, „Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” 2018, r. 5 (8), s. 87-89.

na światopoglądzie panturkijskim. Podstawowym założeniem tej ideologii było podkreślenie jedności etnicznej wszystkich ludów turkijskich (od Tatarów w Polsce i na Litwie po Jakutów na dalekiej Syberii). Według zwolenników tureckiego nacjonalizmu współpraca władz w Ankarze ze Stanami Zjednoczonymi i Europą Zachodnią zagroziła poziomowi bezpieczeństwa narodów turkijskich, których znaczna część wchodziła wówczas w skład Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Głosząc kulturową odrębność społeczności turkijskiej, ideologowie związani z turecką myślą nacjonalistyczną wzywali do nieangażowania się w globalne spory przy jednoczesnym zachęcaniu do zacieśniania więzi jedynie wewnątrz grupy⁴. Druga z doktryn przeciwnych pogłębianiu relacji Turcji z Zachodem w warstwie ideologicznej odnosiła się do wartości związanych z religią muzułmańską i tradycją osmańską. Przedstawiciele modelu islamsko-konserwatywnego apelowali zatem o ograniczenie międzynarodowej aktywności rządu w Ankarze wyłącznie do obszaru określanego jako muzułmański krąg kulturowy, argumentując to znaczącą rolą, jaką Turcy odgrywali na tych terenach w przeszłości. Poglądy zbieżne z tą narracją reprezentowała zwłaszcza ludność pochodzenia wiejskiego, która nie godziła się na wiele projektów politycznych, zmierzających do wykluczenia islamu z życia publicznego⁵.

Jak już wspomniano, spośród trzech opisanych wyżej modeli największym poparciem społecznym w ubiegłym stuleciu cieszyła się ideologia kemalistyczna, dla której niezwykle istotnym elementem była integracja z Zachodem. Po przystąpieniu Turcji do Rady Europy (1949) i Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (1952), kolejnym etapem na tej drodze miała być akcesja do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, ale z różnych względów oficjalny wniosek został złożony przez rząd turecki dopiero w 1987 roku⁶. Pomimo licznych problemów pojawiających się w trakcie negocjacji, władze w Ankarze nie zrezygnowały z realizacji wizji pełnego członkostwa Turcji w strukturach europejskich. Pozytywne zakończenie procesu akcesyjnego było jednym z głównych celów polityki zagranicznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi* - AKP), która wygrała wybory parlamentarne w listopadzie 2002 roku. Obecnie, po niemal dwudziestu latach sprawowania władzy przez polityków AKP, perspektywa przystąpienia Turcji do Unii Europejskiej jest niezwykle odległa. Niniejsza analiza stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki wpłynęły na zmianę tureckiej polityki wobec UE.

Polityka Turcji wobec integracji europejskiej w XX wieku

Relacje między Republiką Turcji a Unią Europejską mają stosunkowo długą historię, która sięga końca lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku. 31 lipca 1959 roku ówczesny premier Turcji Adnan Menderes złożył wniosek do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG) o rozpoczęcie negocjacji w sprawie umowy stowarzyszeniowej. Turecka aplikacja została przyjęta 11 września tego samego roku, inicjując tym samym pierwszy etap procesu akcesyjnego⁷. Wysiłki na rzecz

⁴ O. Bilgin, *Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele*, „Akademik Hassasiyetler” 2018, nr 5 (10), s. 335-342.

⁵ M. Kılıç, *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi*, „SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi” 2007, nr 16, s. 126-130.

⁶ H. Arıkan, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?*, Aldershot 2006, s. 241-243.

⁷ A. Kihitir, *2000'li Yıllarda Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerine Genel bir Bakış*, „İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi” 2004, nr 20 s. 124.

zacieśnienia wzajemnych stosunków znalazły odzwierciedlenie w podpisaniu „Umowy ustanawiającej Stowarzyszenie między Europejską Wspólnotą Gospodarczą i Turcją” (powszechnie znanej jako *Porozumienie Ankarckie*) w dniu 12 września 1963 roku. Podstawowym celem dokumentu, który wszedł w życie w 1964 roku, było zapewnienie pogłębionej integracji gospodarczej z państwami członkowskimi EWG, co miało stworzyć optymalne warunki dla przyszłego członkostwa Turcji w tej Wspólnocie. Układ z Ankary ustanowił również strukturę instytucjonalną, składającą się z takich organów jak: Rada Stowarzyszenia, Komitet Stowarzyszenia, Wspólna Komisja Parlamentarna, Wspólny Komitet Doradczy, Komitet Współpracy Celnej, Wspólny Komitet Unii Celnej. Natomiast *Protokół Dodatkowy*, podpisany w 1970 roku, dotyczył stopniowego znoszenia opłat celnych i ograniczeń ilościowych między Turcją a państwami EWG⁸. Jednakże ze względu na poważne problemy ekonomiczne, jakich na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych doświadczyła Republika Turcji, *Porozumienie Ankarckie* nigdy nie zostało wdrożone w całości. W założeniu twórców umowy, składający się z trzech faz proces dostosowawczy miał skutkować objęciem Turcji wspólną taryfą celną, ale w rzeczywistości okazało się, że turecka gospodarka nie była wówczas przygotowana na tak głębokie zmiany⁹. W związku z tym od połowy lat siedemdziesiątych doszło do wyraźnego zmniejszenia częstotliwości kontaktów między Turcją a EWG. Przyczyną tego stanu była także niestabilna sytuacja polityczna w Turcji (trzy przewroty wojskowe między 1960 a 1980 rokiem)¹⁰.

Wzajemne relacje wznowiono w pełnym wymiarze w 1983 roku, kiedy przedstawiciele armii zezwolili na przywrócenie rządów cywilnych. Wraz z normalizacją polityki wewnętrznej Turcja kontynuowała wysiłki na rzecz ustanowienia pozytywnych więzi gospodarczych z EWG. Motywując swoją decyzję absolutnym zaangażowaniem władz w Ankarze w ideę integracji europejskiej, 14 kwietnia 1987 roku rząd Turguta Özala złożył wniosek o pełne członkostwo w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej¹¹. Oprócz oczywistego aspektu międzynarodowego, ważnym czynnikiem, który miał wpływ na działania Turków, było przeświadczenie premiera Özala o tym, że rzeczywista i trwała stabilizacja tureckiego systemu politycznego jest możliwa dopiero po przystąpieniu do EWG. W przeciwnym razie faktyczna władza w państwie pozostawałaby przez dziesięciolecia pod kontrolą najwyższego kierownictwa tureckich sił zbrojnych, które mogłoby albo rządzić zza kulis, albo jawnie utworzyć silny rząd wojskowy. Z uwagi na fakt, że oficjalny dokument został przedłożony przez rząd Özala na długo przed terminem określonym w kalendarzu akcesyjnym *Porozumienia Ankarckiego*, odpowiedź Komisji EWG nie nadeszła natychmiast. Dopiero 18 grudnia 1989 roku ogłoszono, że turecki wniosek został odrzucony z powodu konieczności zakończenia procesu integracyjnego w ramach samej wspólnoty, do czego miało dojść najpóźniej w 1992 roku. Ponadto Komisja wyraziła pewne obawy odnośnie do poziomu rozwoju politycznego, społecznego i ekonomicznego w niektórych obszarach

⁸ E. Tepeli, A. H. Aydın, *Avrupa Birliği Ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi*, „Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi” 2015, nr 1 (5), s. 34-37.

⁹ G. P. Aksoy, B. Tuğ, A. Kaymak, *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinin Türk Basınındaki Sunumu*, „İNİF E-Dergisi” 2017, nr 1 (2), s. 65-66.

¹⁰ A. Akıncı, *Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra*, „Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” 2013, nr 2 (15), s. 40-41.

¹¹ Ö. Uğur, M. Aksoy, *Avrupalaşma Kavramı ve Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkisi*, „Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi” 2015, nr 5 (10), s. 169-170.

państwa. W związku z tym zaproponowano Turkom kontynuację negocjacji akcesyjnych zgodnie z postanowieniami umowy z Ankary, bez wyznaczania konkretnej daty pełnego członkostwa¹².

Pomimo pewnego rozczarowania decyzją Komisji, propozycja ze strony EWG została zatwierdzona przez turecki rząd. W kolejnych latach Ankara koncentrowała się na skutecznym wdrażaniu postanowień *Protokołu Dodatkowego*, efektem czego miało być ustanowienie unii celnej. Plan ten został wykonany przez Turcję 5 marca 1995 roku, kiedy Rada Stowarzyszenia ogłosiła, że od 1 stycznia 1996 roku pomiędzy Turcją a Unią Europejską (EWG została włączona do utworzonej w 1993 roku UE) funkcjonować będzie unia celna. W ten sposób zakończony został jeden z najważniejszych etapów dotychczasowego procesu integracyjnego, bowiem ustanowienie unii celnej było ostatecznym celem *Protokołu Dodatkowego*. Od tego czasu stosunki na linii Ankara-Bruksela nabrały nowego wymiaru, co zostało potwierdzone w kolejnym roku decyzją Komisji o przyspieszeniu współpracy z Turcją w każdej dziedzinie¹³.

Jednakże w trakcie posiedzenia Rady Europejskiej w grudniu 1997 roku Republika Turcji nie została uznana jako oficjalny kandydat do członkostwa w UE. Według Rady priorytetem władz w Ankarze powinno być stworzenie odpowiednich mechanizmów integracji i koordynacji, szczególnie w obszarze systemów politycznego i gospodarczego. Co ważne, UE jasno określiła warunki, które należy spełnić, aby Turcja mogła zostać pełnoprawnym członkiem Wspólnoty. Mimo tego, tym razem rząd turecki nie przyjął pozytywnie opinii Rady Europejskiej, rozważając nawet zakończenie dialogu z UE bez osiągnięcia porozumienia. Turcy szczególnie ostro skrytykowali zarzuty dotyczące stanu poszanowania praw człowieka w ich kraju. W celu poprawy wzajemnych relacji, Komisja Europejska opublikowała dokument zatytułowany „Europejska strategia dla Turcji”, który zawierał wytyczne dotyczące dalszej integracji. Następnie wysiłki Turcji na rzecz dostosowania swojej polityki do kryteriów kopenhaskich zostały pozytywnie ocenione przez Komisję Europejską w specjalnym sprawozdaniu z 1998 roku¹⁴. Efektem tureckich postępów na drodze do członkostwa była decyzja Rady Europejskiej w Helsinkach w grudniu 1999 roku, na którym kandydatura Turcji została oficjalnie zatwierdzona przez przedstawicieli państw UE. Wydarzenie to było bez wątpienia punktem zwrotnym w relacjach turecko-unijnych. Tym samym Republika Turcji formalnie przystąpiła do grona państw, które uzyskały status kraju kandydującego dwa lata wcześniej w Luksemburgu. Zgodnie z postanowieniami z Helsinek Turcja została również objęta unijnym programem pomocy finansowej, mającym na celu wspieranie reform w okresie przedakcesyjnym¹⁵. Szczegółowy harmonogram dalszej integracji został sformułowany w „Partnerstwie dla Członkostwa”, czyli planie opracowanym wspólnie przez Brukselę i Ankarę. Dokument został opublikowany 8 marca 2001 roku, wkrótce po zatwierdzeniu przez rząd turecki krajowego mechanizmu na rzecz inkorporacji dorobku prawnego UE. W następnych miesiącach wielowymiarowa współpraca między Turcją a Unią Europejską nabierała coraz większego tempa, rezultatem czego miało być oficjalne otwarcie negocjacji akcesyjnych. Celem dostosowania tureckiego systemu politycznego do standardów określonych w kryteriach kopenhaskich, władze

¹² Ş. H. Çalıř, F. Çakır, *Türkiye-AB İliřkilerinde Yunan-Rum Faktörü*, „Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi” 2018, nr 1 (32), s. 439-440.

¹³ H. Ađır, M. Metin, *Türkiye-Avrupa Birliđi Dıř Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Deđerlendirme*, „Kahramanmarař Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi” 2016, nr 1 (6), s. 12-13

¹⁴ Ö. Demirkiran, E. Çiçek, H. Eltetik, M. Sarıkçıođlu, *Türkiye-Avrupa Birliđi İliřkilerinde “Son Dönem”*, „Niđde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi” 2010, nr 1 (3), s. 60-61.

¹⁵ F. Lođođlu, *Helsinki'nin Birinci Yılında Türkiye-Avrupa Birliđi İliřkileri*, „Mülkiye Dergisi” 2001, nr 25 (226), s. 178-180.

w Ankarze przeprowadziły szereg reform strukturalnych, dokonując przy tym poważnych zmian konstytucyjnych¹⁶.

Relacje Turcji z Unią Europejską w trakcie rządów AKP

Partia Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi* - AKP) została założona w 2001 roku przez polityków związanych z ruchem islamistyczno-konserwatywnym, na czele których stał były burmistrz Stambułu Recep Tayyip Erdoğan. Wykorzystując dezorganizację tureckiej sceny politycznej, spowodowanej następstwami kolejnego wojskowego zamachu stanu, AKP odniosła zdecydowane zwycięstwo w wyborach parlamentarnych w 2002 roku. W swoim programie politycznym Partia Sprawiedliwości i Rozwoju zapowiadała intensyfikację wysiłków na rzecz integracji Turcji ze strukturami europejskimi, a także podkreśliła konieczność poprawy stosunków z sąsiadami na Bliskim Wschodzie¹⁷. Ten drugi postulat pozostawał w sprzeczności z zasadami kemalizmu, co w konsekwencji spowodowało szybką reakcję tureckich sił zbrojnych. Sztab generalny, który na początku XXI wieku nadal miał silny wpływ na system polityczny Republiki Turcji, zobowiązał rząd AKP do przyspieszenia procesu akcesyjnego do Unii Europejskiej. W związku z presją wojskową, w pierwszych latach po wyborach aktywność dyplomatyczna władz w Ankarze koncentrowała się na zacieśnianiu współpracy z zachodnimi sojusznikami¹⁸. Jednakże politycy AKP nie poddali się całkowicie dyktatowi armii, starając się jednocześnie nawiązać pozytywne kontakty z innymi regionami. Politykiem, który był odpowiedzialny za wyznaczanie kierunków tureckiej polityki zagranicznej w tym okresie, był profesor Ahmet Davutoğlu, mianowany w 2003 roku głównym doradcą gabinetu premiera Erdoğan¹⁹.

Gotowość Turcji do kontynuowania procesu integracyjnego po przejęciu władzy przez AKP została odebrana w Brukseli niezwykle pozytywnie. Natomiast z perspektywy rządu w Ankarze postępowanie zgodne z politycznymi kryteriami określonymi przez UE mogło być korzystne z punktu widzenia konsolidacji władzy, ponieważ jednym z głównych unijnych wymogów było objęcie wojska kontrolą cywilną. Przyjmując zatem proeuropejską postawę, Partia Sprawiedliwości i Rozwoju pozbawiła argumentów opozycję krajową (w tym przedstawicieli tureckich sił zbrojnych i elit kemalistycznych), która uznawała rząd Erdoğan i jego otoczenie polityczne za radykalnych islamistów. W dodatku zdecydowana większość reform demokratycznych, zainicjowanych przez poprzednie rządy, była kontynuowana po wyborach z listopada 2002 roku. W rezultacie wspomniane siły opozycyjne nie miały realnych podstaw do zakwestionowania legalności działań partii rządzącej. O słuszności polityki AKP świadczyły także jej pierwsze efekty. Dzięki współpracy rządu z instytucjami UE, nastąpiła stopniowa poprawa poziomu poszanowania praw człowieka w Turcji, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji mniejszości kurdyjskiej, wcześniej traktowanej jako ludność drugiej kategorii. Stabilizacji

¹⁶ R. Gözen, *Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci*, „Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi” 2006, nr 3 (10), s. 124-125.

¹⁷ A. Çarkoğlu, *The Rise of the New Generation Pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey*, „South European Society and Politics” 2002, nr 2 (7), s. 152-154.

¹⁸ M. Aknur, *Civil-Military Relations During the AK Party Era: Major Developments and Challenges*, „Insight Turkey” 2015, nr 4 (15), s. 136.

¹⁹ A. Akdoğan, *Dünya Barışı Açısından Medeniyetler İttifakının Önemi ve İslam*, „EKEV Akademi Dergisi” 2009, nr 41, s. 138-140.

systemu politycznego służyło z kolei ograniczenie wpływu armii na bieżące wydarzenia w kraju²⁰. Skuteczna polityka wewnętrzna, wraz z odpowiedzialną polityką zagraniczną, która była stale zaangażowana w rozwiązywanie regionalnych konfliktów, pozwoliły AKP stworzyć wizerunek Turcji jako wiarygodnego państwa na arenie międzynarodowej, prawdziwego mostu łączącego Wschód z Zachodem²¹. Znacznie mniej zauważalny w tym okresie był fakt, że wszystkie te działania służyły równocześnie konsolidacji władzy oraz osłabieniu przeciwników partii rządzącej w Turcji i za granicą.

Stopień wypełnienia kryteriów kopenhaskich przez Turcję został pozytywnie oceniony w unijnym raporcie z 2004 roku, co zostało następnie potwierdzone na szczycie Rady Europejskiej w Brukseli w dniu 17 grudnia 2004 roku. Ponadto uzgodniono, że negocjacje akcesyjne między UE i Turcją zostaną zainicjowane 3 października 2005 roku²². Pomimo pojawiających się wątpliwości odnośnie do problematycznych stosunków Turcji z Grecją i Cyprzem, proces negocjacyjny rozpoczął się w planowanym terminie. Oficjalne rozpoczęcie rozmów akcesyjnych z UE uznano w Turcji za ogromny sukces rządu, ale wkrótce potem pojawiły się pierwsze poważne rozbieżności pomiędzy Ankarą a Brukselą dotyczące poszczególnych rozdziałów negocjacyjnych. Tym samym społeczny entuzjazm wobec potencjalnego członkostwa Turcji w UE wyraźnie zmalał, co zostało udokumentowane w badaniach preferencji obywateli przed wyborami w 2007 roku²³.

Oslabienie proeuropejskich nastrojów w tureckim społeczeństwie zbiegło się w czasie ze spadkiem dynamiki negocjacji akcesyjnych. Rok 2007 przyniósł AKP podwójne zwycięstwo, ponieważ partia nie tylko zdobyła ponad 46 procent głosów w wyborach parlamentarnych, ale także jej kandydat Abdullah Gül został wybrany na nowego prezydenta Republiki Turcji. Szczególnie ważne były wybory prezydenckie, bowiem urząd głowy państwa był ostatnim naczelnym organem władzy państwowej, który nie był jeszcze kontrolowany przez AKP. Forsując kandydaturę swojego przedstawiciela, Partii Sprawiedliwości i Rozwoju udało się pokonać opór wojska, grożącego użyciem siły w przypadku, gdyby polityk AKP został prezydentem kraju²⁴. Po wyborze Abdullaha Güla osiągnięto zatem kolejny etap w procesie konsolidacji władzy. Dzięki szerokiemu poparciu społecznemu i rosnącej pozycji własnego środowiska politycznego w strukturach państwowych, władze w Ankarze zaczęły ograniczać status grup związanych z elitami kemalistycznymi. Pod pozorem demokratyzacji sukcesywnie (m.in. poprzez poprawki do konstytucji) zwiększano kontrolę nad armią, sądownictwem, mediami i uniwersytetami. Początkowo Komisja Wspólnot Europejskich doceniała te wysiłki, uznając je za niezbędne kroki dla skutecznej i trwałej przebudowy ustroju Turcji²⁵. Wkrótce jednak stało się jasne, że AKP skoncentrowała się na narzucaniu własnej woli politycznej, wielokrotnie naruszając standardy UE.

²⁰ N. Cansever, H. M. Kiriş, *Türkiye’de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti – TSK Etkileşimine Bakış*, „Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi” 2015, nr 3 (20), s. 373-374.

²¹ D. Aslan, *Turkey: a Bridge between East and West and its Catalyst Role in Alliance of Civilizations Initiative*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula” 2018, nr 1 (55), s. 45-46.

²² A. Özer, *Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye*, „Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi” 2010, nr 1 (16), s. 99-101.

²³ M. O. Şahin, *Türk Seçmeninin İdeolojik ve Siyasal Durumu Bağlamında Avrupa Birliği Algısı*, „Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi” 2011, nr 20, s. 114-127.

²⁴ A. Akıncı, *Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra*, „Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” 2013, nr 2 (15), s. 52-53.

²⁵ G. Yılmaz, *Türkiye, Avrupalılaşıma Ve Yerel Değişim*, „Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi” 2014, nr 2 (22), s. 66-68.

Najbardziej widocznym przykładem odstępiania od europejskich zasad był ogólny brak poszanowania dla praw oskarżonych podczas procesów przeciwko osobom podejrzanym o próby obalenia rządu AKP. Według licznych doniesień agencji UE oraz organizacji pozarządowych pod koniec pierwszej dekady XXI wieku poziom respektowania swobód obywatelskich w Turcji również wyraźnie spadł. Ponadto nie było oczekiwanego przełomu w kwestii kurdyjskiej²⁶. Wszystkie te wydarzenia wskazują, że proces negocjacji UE został wykorzystywany przez AKP jako narzędzie do maksymalizacji władzy i osłabienia opozycji. Kiedy premier Erdoğan i jego rząd uznali, że dalsza współpraca z UE nie jest już konieczna do realizacji ich celów politycznych, zainteresowanie Turcji negocjacjami akcesyjnymi znacznie się zmniejszyło, co z kolei spowodowało poważne nieporozumienia we wzajemnych relacjach.

Największe napięcia między Ankarą i Brukselą miały miejsce w sferze polityki zagranicznej. W 2009 roku Ahmet Davutoğlu został mianowany ministrem spraw zagranicznych i zyskał ogromny wpływ na kreowanie działań tureckiej dyplomacji. Zgodnie ze swoją polityczną wizją minister Davutoğlu skupił się przede wszystkim na stosunkach Turcji z krajami muzułmańskimi, ograniczając zaangażowanie w kwestie związane z przystąpieniem do Unii Europejskiej²⁷. Co więcej, turecka regionalna aktywność (szczególnie na Bliskim Wschodzie i Afryce Północnej) była sprzeczna z interesami UE, ponieważ ekspansywna polityka Ankary zagrażała ówczesnemu porządkowi w tej części świata. Intencje AKP zostały w pełni ujawnione po wybuchu tak zwanej arabskiej wiosny, kiedy Turcja próbowała oddziaływać na procesy społeczno-polityczne w krajach arabskich, starając się odzyskać dawne wpływy wśród muzułmanów. Działania tureckiej dyplomacji stały się przyczyną wielu sporów między Turcją a państwami członkowskimi UE, które otwarcie krytkowały poparcie Turków dla radykalnych sił opozycyjnych w Syrii, Libii i Egipcie. Ostateczne niepowodzenie tureckiej polityki zagranicznej na Bliskim Wschodzie i Afryce Północnej zostało wyjaśnione przez rząd Erdoğan jako wrogi akt ze strony UE, która rzekomo obawiała się rosnącej potęgi Turcji. Ta konfrontacyjna retoryka spowodowała dalsze ochłodzenie wzajemnych relacji²⁸.

Poważne obniżenie poziomu bezpieczeństwa i stabilizacji w regionie wpłynęło również na politykę wewnętrzną AKP. W kolejnych miesiącach rząd postanowił zmonopolizować całą władzę w państwie, usuwając ostatnie bastiony opozycji kemalistycznej. W tym czasie politycy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju byli coraz mniej odporni na unijną krytykę, ignorując apele o powrót do wdrażania reform demokratycznych określonych w programie negocjacji. W retoryce partii rządzącej Unia Europejska przestała być wiarygodnym partnerem i stała się jednym z głównych zagrożeń dla tureckich interesów na arenie międzynarodowej²⁹. Znaczna część społeczeństwa sprzeciwiła się tej radykalnej zmianie w polityce AKP, czego przejawem była seria

²⁶ AB Başkanlığı, *Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu*, Bruksela 2011, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf, (dostęp: 05.10.2019)

²⁷ G. Telatar, *Ak Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi Ve Ortadoğu*, „Alternatif Politika” 2015, nr 3 (7), s. 493-499.

²⁸ E. Efeğil, *AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri*, „Akademik Bakış Dergisi” 2016, nr 18, s. 51-53.

²⁹ B. Sunar, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme*, „Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi” 2013, nr 3 (18), s. 433-436.

protestów, które rozpoczęły się wiosną 2013 roku w Stambule i szybko rozprzestrzeniły się na inne duże miasta w Turcji. Demonstranci domagali się korekty polityki rządzących i kontynuacji procesu demokratyzacji. Niestety władze użyły przeciwko nim siły, co tylko potwierdziło słuszność obaw o stan demokracji w Turcji. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju wybrała ponadto taktykę polaryzacji społecznej, przeciwstawiając sobie liberalnych i prozachodnich mieszkańców metropolii oraz konserwatywną i religijną społeczność prowincji. W rezultacie protesty stopniowo ustały ze względu na kurczące się poparcie społeczne dla postulatów demonstrantów³⁰.

Rosnący unilateralizm działań władz w Ankarze spowodował powstanie napięć i podziałów wśród samej klasy rządzącej. Bezkompromisowa polityka AKP była krytykowana przez Fetullaha Gülena, lidera konserwatywnego ruchu „Hizmet” i dotychczas jednego z najbliższych sojuszników Erdoğan. Wcześniej oboje współpracowali na rzecz odsunięcia kemalistów od władzy, ale po osiągnięciu tego sukcesu ich wizje przyszłości Turcji znacząco od siebie odbiegały. Na przełomie 2013 i 2014 roku güleniści ujawnili kilka skandali korupcyjnych mających na celu uderzenie w kierownictwo AKP, ale Erdoğanowi ponownie udało się obronić swoją partię przed zarzutami o łamanie demokracji i praworządności³¹. Po wyborze na prezydenta w pierwszym w historii Turcji powszechnym głosowaniu (sierpień 2014 roku), Recep Tayyip Erdoğan nie przestrzegając konstytucyjnych norm ustrojowych, nadal skupiając w swoich rękach pełnię władzy ustawodawczej i wykonawczej. Doprowadziło to do kolejnej serii opinii UE, w których skrytykowano Turcję za łamanie standardów demokratycznych. W odpowiedzi Erdoğan przedstawił swoją antyzachodnią wizję świata, oskarżając niektóre państwa członkowskie Unii o wspieranie grup terrorystycznych w regionie³².

Odtąd krytyczna narracja dotycząca Unii Europejskiej (i w szerszym rozumieniu całego Zachodu) stała się stałym elementem polityki prezydenta Erdoğan oraz Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. Niemal każdy poważny problem, z którym w ostatnich latach mierzyła się współczesna Turcja, był tłumaczony społeczeństwu przez władze jako wywołany wrogimi działaniami UE. Tak było w przypadku utraty większości w parlamencie po wyborach w czerwcu 2015 roku, zamachu stanu w lipcu 2016 roku, a także kryzysu gospodarczego, który rozpoczął się w Turcji na przełomie 2017 i 2018 roku³³. Ponadto Unia Europejska została uznana przez klasę rządzącą za rywala w regionalnych inicjatywach Turcji, czego najlepszym przykładem jest wojna domowa w Syrii. Lata budowania wizerunku AKP jako jedyne ugrupowanie broniące tradycyjnych wartości przyczyniło się do stabilnego poparcia większej części społeczeństwa, która akceptuje wszystkie decyzje rządu. Tym samym znacznie łatwiej jest wykorzystać nastroje społeczne do realizacji określonych celów w sferze polityki wewnętrznej lub zagranicznej. Z perspektywy europejskiej formułowane przez AKP oskarżenia o destabilizację Turcji przez UE mogą wydawać się niedorzeczne, ale ta taktyka doskonale sprawdza się w obecnej sytuacji w kraju, mobilizując elektorat przeciwko zagrożeniu zewnętrznemu. Z drugiej strony pośredni wpływ na drastyczną

³⁰ E. Akçay, *Pozitif Gündem Ve Sonrasındaki Gelişmeler Işığında Türkiye-AB İlişkileri*, „International Journal of Economics and Administrative Studies” 2017, nr 19, s. 47-48

³¹ İ. Parlak, *Yerel Seçimler Ulusal Düşmanlar*, „Ankara Üniversitesi SBF Dergisi” 2015, nr 3 (70), s. 534-536.

³² M. Özcan, *AB-Türkiye İlişkileri ve Suriye Krizi*, „İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi” 2017, nr 40, [https://insamer.com/rsm/files/AB-TR-ILISKILERI-VE-SURIYE-KRIZI\(1\).pdf](https://insamer.com/rsm/files/AB-TR-ILISKILERI-VE-SURIYE-KRIZI(1).pdf). (dostęp: 05.10.2019)

³³ F. Çoban Oran, *Türkiye-AB İlişkilerinde Yeniden Canlanmadan “Hedef Değişimine” Doğru*, „Yönetim Bilimleri Dergisi” 2018, nr 16 (31), s. 436-439.

zmianę podejścia Turków do integracji europejskiej miała sama Unia Europejska. Nie można bowiem zapominać, że proces akcesyjny od wielu lat hamowany był przez kilka państw członkowskich, które otwarcie kwestionowały sens członkostwa Turcji we Wspólnocie, wskazując na różnice kulturowe, religijne i gospodarcze³⁴. Fakt ten jest poruszany w tureckiej debacie publicznej jako argument za ostatecznym wycofaniem się ze współpracy z UE. Na turecką retorykę mają również wpływ ostatnie wydarzenia w Europie, a zwłaszcza powstawanie skrajnie prawicowych, populistycznych i antymuzułmańskich ruchów oraz organizacji politycznych. W związku z tym coraz mniej Turków postrzega wizję członkostwa za realną szansę dla Turcji³⁵.

Z powyższych względów nawet jedyny relatywny sukces w stosunkach UE-Turcja w ostatnich latach, czyli wspólne oświadczenie z marca 2016 roku w sprawie kryzysu migracyjnego, nie miała żadnego pozytywnego wpływu na retorykę AKP. Zgodnie ze wspomnianym dokumentem Ankara zgodziła się na przyjęcie migrantów o nieuregulowanym statusie z państw członkowskich UE. W zamian Bruksela obiecała Turcji wsparcie finansowe, wprowadzenie polityki bezwizowej oraz przyspieszenie procesu akcesyjnego. Trzy lata po wspólnym oświadczeniu obie strony oskarżają się wzajemnie o łamanie jej postanowień. Zdaniem Turków europejskie systemy prawne (zwłaszcza grecki) są dysfunkcyjne, wobec czego cały proces relokacji stał się niezwykle rozciągnięty w czasie³⁶. Z drugiej strony unijni obserwatorzy wskazują na fakt, że Turcja niewłaściwie wykorzystuje fundusze UE przeznaczone na zapewnienie godnych warunków życia migrantom i osobom ubiegającym się o azyl w obozach dla uchodźców. Ponadto Ankara nadal domaga się zniesienia wiz i uproszczenia negocjacji akcesyjnych. Bruksela nie może się na to zgodzić, ponieważ Turcja już od dawna nie przestrzega kryteriów kopenhaskich. Z powodu braku przełomu we wzajemnych stosunkach prezydent Erdoğan ogłosił w zeszłym roku, że Turcja jest już wystarczająco silnym państwem, aby skutecznie działać na arenie międzynarodowej bez wsparcia UE. W związku z tym kontakty między Turcją a Unią Europejską koncentrują się obecnie w zasadzie jedynie na realizacji wzajemnych interesów gospodarczych³⁷.

Zakończenie

Na podstawie powyższych spostrzeżeń można stwierdzić, że na diametralną zmianę w postawie Partii Sprawiedliwości i Rozwoju oraz prezydenta Erdoğana wobec idei integracji europejskiej wpłynęły przede wszystkim czynniki wewnętrzne. Nie ma wątpliwości, że tureckie władze posiadają wyjątkową zdolność do natychmiastowego reagowania na wahania nastrojów społecznych. Przez dziesięciolecia sprawowania rządów w Turcji mechanizm reakcji został dopracowany do tego stopnia, że AKP jest nawet w stanie generować pojedyncze procesy społeczne, by następnie wykorzystywać je jako narzędzie do osiągnięcia określonych celów politycznych. W ten sposób Partii Sprawiedliwości i Rozwoju udało się skonsolidować władzę,

³⁴ Ş. H. Çaliş, K. Metkin, *Algı Ve Yanılı: AB Normları, Türkiye'nin Üyeliği ve AK Parti'nin Rolü*, „Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi” 2017, nr 2 (25), s. 25-30.

³⁵ E. Bayraklı, Ç. Özdemir, *Understanding the Ever-Changing Dynamics in Turkish-EU Relations during the AK Party Era (2002-2018)*, „Mukaddime” 2019, nr 1 (10), s. 363-366.

³⁶ Z. B. Kızıllan, *Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Suriyeli Mültecilerin Dayanıklılığını Geliştirme Stratejileri*, „Mukaddime” 2018, nr 3 (9), s. 102-111.

³⁷ Ö. Bozkaya, A. Kincal, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi*, „Göç Araştırmaları Dergisi” 2018, nr 2 (4), s. 113-121.

pokonać opozycję, wprowadzić system prezydencki i wreszcie zmienić wizerunek Unii Europejskiej w świadomości społecznej. W retoryce prezydenta Erdoğan wszystkie te kroki miały skutkować poprawą międzynarodowej pozycji Turcji i osiągnięciem przez nią statusu regionalnej potęgi. Zamyśl ten kierował poczynaniami AKP od momentu przejęcia władzy i był konsekwentnie realizowany przez kolejne lata³⁸. Kiedy doszło do zderzenia regionalnych interesów Turcji i UE, władze w Ankarze zaczęły coraz wyraźniej artykułować swoje antyzachodnie nastawienie. Chociaż wizja mocarstwowej Turcji przedstawiona w politycznej wizji ministra Davutoğlu nigdy nie została zrealizowana, a cała koncepcja zawiodła podczas arabskiej wiosny, prezydent Erdoğan i jego ministrowie nie porzucili konfrontacyjnej narracji wobec Europy i USA. Ze względu na fakt, że turecka polityka zagraniczna jest w pełni podporządkowana polityce krajowej, w obecnych realiach rządzący stale kreują wizerunek Turcji jako silnego i niezależnego państwa na arenie międzynarodowej. Tym samym wśród obywateli ma utrwalić się przekonanie, że tylko AKP jest w stanie zapewnić państwu oczekiwany rozwój i bezpieczeństwo. W tym kontekście antyeuropejska retoryka prezydenta Erdoğan i AKP skierowana jest głównie do elektoratu w Turcji, a w znacznie mniejszym stopniu odnosi się do otoczenia międzynarodowego. Należy ponadto zauważyć, że niedawne niepowodzenia regionalnych inicjatyw AKP doprowadziły do znacznego ograniczenia działalności dyplomatycznej Turcji w regionie³⁹. W dodatku władze w Ankarze mają świadomość, iż całkowite odcięcie od związków z Unią Europejską miałyby katastrofalne konsekwencje zwłaszcza dla tureckiej gospodarki, która jest silnie uzależniona od handlu z państwami członkowskimi UE. Z tych powodów turecki dyskurs na arenie międzynarodowej jest zauważalnie mniej konfrontacyjny i radykalny w porównaniu ze sferą polityki wewnętrznej⁴⁰.

W oparciu o dotychczasowe rozważania można dokonać prognozy rozwoju relacji Turcji z Unią Europejską na najbliższe lata. W wariantcie optymistycznym obie strony zdecydują się na powolny powrót do bardziej produktywnych relacji. Rozumiejąc, że wizja Turcji jako regionalnego mocarstwa jest aktualnie niezwykle odległa, prezydent Erdoğan postanowi odbudować partnerstwo z UE, zwłaszcza w przypadku przedłużających się problemów gospodarczych Ankary⁴¹. Niewykluczone, że hipotetyczny reset we wzajemnych stosunkach będzie skutkował wznowieniem negocjacji akcesyjnych, co w dłuższej perspektywie może nawet doprowadzić do pełnego członkostwa Turcji w UE. Ze względu na ostatnie wydarzenia ten scenariusz jest jednak najmniej prawdopodobny. Z kolei wariant drugi przewiduje systematyczne pogarszanie się relacji między Ankarą i Brukselą, czego ostatecznym efektem będzie zerwanie wszelkich kontaktów dwustronnych. W celu realizacji swoich interesów strategicznych tureckie władze podejmą stałą współpracę z alternatywnymi partnerami (np. Rosja, Iran, Chiny), w związku z czym kwestia akcesji Turcji do Unii Europejskiej zostanie raz na zawsze zakończona⁴². Ten scenariusz

³⁸ R. Erdağ, *Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması*, „Akademik İncelemeler Dergisi” 2013, nr 1 (8), s. 63-71.

³⁹ A. Balcı, F. Cicioğlu, D. Küçükboz, *Türkiye'nin Eksenini Kayıyor Mu? Bir Literatür Değerlendirmesi*, „Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi” 2019, nr 10 (20), s. 73-76.

⁴⁰ M. Duman, *15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi*, „Liberal Düşünce Dergisi” 2018, nr 23 (90), s. 87-90.

⁴¹ E. Akçay, *Türkiye-AB İlişkileri Ve “İlmiyazlı Ortaklık” Meselesi*, „Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi” 2016, nr 3 (5), s. 15-16.

⁴² G. Şahin, Y. Özel, *Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye, Rusya ve İran.*, „Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi” 2018, nr 16 (9), s. 59-66.

jest niestety bardziej prawdopodobny niż pierwszy, zwłaszcza jeśli UE stanie się bardziej asertywna wobec agresywnej retoryki i konfrontacyjnych działań Turcji w regionie. Najbardziej realistyczny wydaje się być jednak wariant neutralny, zgodnie z którym stosunki turecko-unijne pozostaną przez dłuższy czas na obecnym poziomie. Z powodu opisanych powyżej problemów trudno jest przewidzieć szybki powrót do pozytywnego partnerstwa między Turcją a UE. Niemniej obie strony nie mogą sobie pozwolić na całkowite zerwanie więzi, dlatego optymalnym rozwiązaniem w tej sytuacji będzie przyjęcie strategii koncyliacyjnego reagowania na najpoważniejsze zagrożenia, co zostało już po części dość skutecznie przetestowane podczas kryzysu migracyjnego⁴³. Istnieje bowiem istotnie kilka problemów, w przypadku których współpraca między Turcją a UE byłaby korzystna dla obu stron (np. stabilizacja Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, walka z terroryzmem, zrównoważona polityka energetyczna). Pierwszym krokiem w kierunku owocnego dialogu w tych sprawach będzie odrzucenie konfrontacyjnej retoryki w celu przywrócenia zaufania między Ankarą a Brukselą.

⁴³ E. Aydın, *Avrupa Birliği Mevzuatında Güvenli Üçüncü Ülke Kavramı ve Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşmasına Yansımaları*, "Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni" 2018, nr 1 (38), s. 36-38.